

Doktorsik Noémi

A bűn és bűnhődés intertextuális narratívái (Pass Andrea: *Újvilág*)

Bevezetés

Az irodalomtanítás egyik legfőbb céljává az ezredfordulót követően az olvasóvá nevelés vált, ami intézményesített keretek között a szocializáció másodlagos színterein, az óvodában, majd nagyobb részben az iskolában zajlik. Ennélfogva a köznevelés tartalmi szabályozóiban is hangsúlyos ez a fogalom, hiszen a 2020-as Nemzeti alaptanterv a magyar nyelv és irodalom tantárgy tanításának legfontosabb eredményei¹ között említi az olvasóvá nevelést, amelyet a tanulócsoporthoz való érdeklődésének megfelelő gyermekirodalmi alkotások közös olvasásával, élményszerű feldolgozásával kíván elérni (NAT, 2020, 302. o.). Ekkor merül fel a kérdés: a jelenlegi kánonban melyek azok a gyermekirodalmi alkotások (legyen szó általános vagy középiskoláról), amelyeknek tanórai feldolgozása valóban élményszerű lehet a tanulók számára, s amelyek ténylegesen hozzájárulnak az olvasóvá nevelés sikerességéhez.

Már-már közhely, hogy korunk irodalomtanítása számos nehézséggel néz szembe. A tantervekben meghatározott irodalomtanítási struktúra alapvetően történeti szempontú, amely megközelítés már önmagában jó párszor került a bírálólat kereszttüzébe, azonban az ebből fakadó korlátok (a tananyag mennyisége, a kötelező olvasmányok, az érettségi kritériumkövetelményei, a kortárs irodalom minimális arányú felbukkanása) tovább árnyalják a nehézségeket. *Fűzfa Balázs* „elmaradt paradigmaváltás”-ként értelmezi az irodalomtanítás gyakorlatának a szó hagyományos értelmében vett klasszicitását, amely mind a tanítási módszerekre, mind a tananyag szinte teljes egészére értve a klasszikus írók és költők életművének tanítását jelenti (*Fűzfa*, 2016, 12. o.). Számos oka van annak, hogy miért kell és miért fontos megismertetnie az iskolának a tanulókkal a klasszikus műveket, ezek részletezése azonban nem tartozik szorosan a témánkhoz. Mindemellett be kell látnunk azt is, amire *Kusper Judit* is felhívja a figyelmet: „[n]agyon fontos tehát, hogy olyan művek váljanak a nyílt kánon részévé,

¹Továbbgondolásra adhat okot, ha az olvasóvá nevelésre nem eredményként, hanem folyamatként tekintünk, s mindez hogyan változtathatja meg az olvasóvá nevelés fogalmáról alkotott elképzeléseinket.

melyek az általuk kínált értelmezési, azonosulási stratégiák segítségével megszólítják az olvasót, olyan problémákat vetnek fel, melyek az adott korosztályt (!) érintik, így közös gondolkodásra készítetik a szöveggel. A jelenlegi tantervek ezt az értelmezési stratégiát nem teszik lehetővé több szempontból sem” (Kusper, 2019, 32. o.). Bár e megállapítás a 2020-as NAT közzététele előtt jelent meg, ettől még a legfrissebb tantervekre ugyanúgy érvényes.

A kortárs irodalom remekei, amelyek meghatározóak lehetnének a *Kusper Judit* által említett azonosulási stratégiák kialakításában, önálló anyagrészként a középszintű oktatás utolsó évében kerülhetnek elő, ám az érettségi előtti hónapokban sok esetben már az arra történő sikeres felkészülés kap nagyobb hangsúlyt, így korlátozottak a lehetőségek, hogy a tanulók kellő mélységben tanulmányozhassák ezeket az alkotásokat. A 2020-as NAT módosításai további gátat szabtak ennek, hiszen az egyébként is hatalmas mennyiségű tananyag növekedett, azonban nem a kortárs irodalmi választék kibővítése által, hanem a korábban nem tárgyalt klasszikusnak tekinthető/mondott szerzők beemelésével. Következésképp az irodalomórán akkor találkozhatnak a tanulók kortárs szövegekkel, ha az adott szaktanár kellő tájékozottsággal rendelkezik a jelenkori irodalmi palettát illetően, vagy az irodalomtörténeti korszakok kerettantervben meghatározott kanonikus műveinek tanításánál komparatív elemzés vagy intertextuális kapcsolódási pontok feltárásának céljából bevisz az órára egy-egy mai művet. Ez igazán kedvező lépés lehet az olvasóvá nevelés elősegítésében, ugyanakkor fennáll a veszélye annak, hogy a kortárs mű nem tud kilépni a vele összehasonlított klasszikus szöveg „árnyékából”, és pusztán egy azzal párbeszédet folytató reflexióként, de nem önálló, eredeti alkotásként tekintenek rá a tanulók. Mégis, ez utóbbi esetnek kedvező manifesztációja lehetne a tematikus blokkokban történő irodalomtanítás, ahol az irodalmi művek közös műfaji, tematikai, motívikai, nyelvi-stilisztikai-poétikai stb. jegyeik alapján kerülhetnének terítékre az irodalomórákon. Ennek egyre sürgetőbb fontosságáról korábban már többen is írtak (Sipos, 1998, 2006; *Fűzfá*, 2016). Hiánypótlónak tekinthető *A Fausttól a Szívlapátig* (2019) c. kiadvány, amely tizennégy esszét és ehhez kapcsolódó tizennégy, segédanyagokkal ellátott foglalkozástervet tartalmaz, amelyek egy-egy kortárs magyar irodalmi alkotást dolgoznak fel, s elsősorban a középiskolai tanárokat célozzák meg a mai irodalom tanórai reprezentációját ösztönző szándékkal.

Célok és módszerek

Jelen tanulmány is közvetlenül az utóbb említett kiadvány koncepcióját követi. *Pass Andrea* kortárs drámaíró *Újvilág*² (2015) c. drámájának szövegvilága lehetővé teszi a *Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés* c. regényével történő párhuzamos olvasatot, azon intertextuális átfedések mentén, amelyek a bűn és bűnhődés narratíváihoz kapcsolódnak. Ehhez kapcsolódik egy négy tanítási órára készült foglalkozásterv vázlata, melyet a téma feldolgozásához ajánlunk. *Pass Andrea Újvilág* c. drámájának tanítását a 11. évfolyamon javasoljuk, hiszen – bár irodalomtörténeti szempontból a 19. század még viszonylag távoli – a dráma a századvég világirodalmának tanításánál több témakörhöz is beilleszthető. Elsősorban a *Bűn és bűnhődés* c. regény tanításával párhuzamosan, a később ajánlott foglalkozásterv alapján, de drámatörténeti, műnemi-műfaji szempontból érdemes lehet összehasonlítani *Csehov* drámaiatlan drámájával vagy *Ibsen* analitikus drámájával is. Ugyanakkor a tanulmány segítséget nyújthat az érettségire történő sikeres felkészülésben is, hiszen középszinten a „Művek a kortárs magyar irodalomból” témakörön belül olyan jelenkori műalkotást kell bemutatnia a vizsgázónak, amely a mindenkori vizsga előtti utolsó harminc évben keletkezett (írt, bemutatott, megjelent) irodalmi alkotás, amely lehet lírai, drámai vagy epikai mű is.

Fontos megemlíteni, hogy a műértelmezéshez kapcsolódó foglalkozásterv csupán javaslat: egy olyan vázlat, amely szándékosan nem tartalmaz konkrétan meghatározott eszközöket, szigorúan betartandó időkeretet és módszereket, mert szabad kezét kíván adni a magyartanároknak a foglalkozások megtartásában. Ezzel együtt szükségszerű belátnunk, hogy a bűnről és bűnhődésről beszélni igen nehéz és összetett feladat. A fiatalok többsége rendelkezik egyfajta erkölcsi értékrenddel, ez azonban egyénenként eltérő lehet, így a magyartanárnak etikai-erkölcsi szempontból is tudnia kell értékelné az elhangzó véleményeket és gondolatokat. Az erkölcsi nevelés komplex részét képezi a pedagógiai munkának, hiszen nehéz mérhetővé tenni és értékelné. Az irodalmi szövegek azonban képesek arra, hogy morális értékrendünket és az ehhez kapcsolódó attitűdöket árnyalják, különösen olyan témák tárgyalásánál, mint a bűn és bűnhődés. A téma érzékenységéből adódóan kiemelten lényeges, hogy a tanulók olyan szöveggel találkozzanak, amelyet megértene és amellyel ki tudnak alakítani kapcsolódási pontokat, vagy melynek érték kategóriáit felül tudják írni, és ők maguk is meg tudják kérdőjelezni. A raszkolnyikovi karakter jellemzését készíti elő az első két óra. A lázadó főhős törvénybe ütköző bűnt követett el, ugyanakkor ennek nem pusztán jogi-törvényi, hanem morális-erkölcsi-etikai vonatkozásai is vannak, így az erkölcsi nevelés felelőssége a pedagógusra hárul. Erre vonatkozóan a pszichológia területéről ismert Kohlbergi iskola egyik jeles képviselője, *Georg Lind* egyik példáját

² A dráma a 2021-ben megjelent *Eltűnő ingerek és más színdarabok* c. drámakötetben olvasható.

használjuk fel a foglalkozástervben, aki az erkölcsidilemma-diszkusszió konstanzi modelljének kidolgozója (vö. Kohlberg, 1981; Lind, 2003).

A bűn és bűnhődés mint az irodalom archetipikus témája

Az ebben az írásban elemzett művek kulcsfontosságú motívumai a bűn és a bűnhődés. *Dosztojevszkij* regényében végig egymástól szinte elválaszthatatlanul vannak jelen, míg *Pass Andrea* drámájában már-már láthatatlanul szövik át a dramaturgia mozzanatait, mégis lényeges jelentésképző funkcióval bírnak.

A bűn és bűnhődés kohezív fogalom párja az irodalom egyik archetipikus erkölcsfilozófiai témaköre, amely szinte minden kötelező (és nem kötelező) olvasmányban jelen van, legyen szó magyar vagy világirodalomról. Már az időszámításunk előtti időkől, az irodalom kezdeteitől foglalkoztatja a mindenkori embereket. Gondoljunk csak a thébai mondakör történeteire, az ókori görög tragédia hősök hübriszére, *Szophoklész* ismert drámájában az Antigoné által képviselt isteni ítélet (nomosz) és a Kreón által kizárólagosnak tekintett emberi törvények (kérügma) összeütközésére, az ebből fakadó bűn és bűnhődés kapcsolatára. Kreón bűne, hogy a kérügma mindenhatóságát hirdeti a nomosszal szemben, s büntetése ez esetben az lesz, hogy együtt kell élnie a tudattal, hogy fia és felesége halálát okozta. Az irodalomtörténetben kronologikusan tovább haladva a *Biblia* sejlík fel előttünk mint a bűnbeesés egész keresztény kultúrkört meghatározó története, majd a későbbi korokból csak felsorolásszerűen említhetünk néhányat: *Dante Isteni színjátéka*, *Shakespeare* drámái, *Goethe Faustja*, *Madách Az ember tragédiája*, *Katona József Bánk bánja*, *Arany* balladái (*Tengeri hántás*, *Ágnes asszony*), az orosz realizmus remekei – *Tolsztoj Anna Kareninája*, *Dosztojevszkij Bűn és bűnhődése* –, az irodalom határterületét képező detektívregények és krimik sokasága, *Edgar Allan Poe* és *Sir Arthur Conan Doyle* művei, *Kosztolányi Édes Annája* vagy *Örkény István Tóték* c. műve. Listánk természetesen nem lehet teljes, mégis talán elegendő bizonyítékul szolgálhat arra, hogy mily sokszínűen van jelen az irodalomban a bűn és bűnhődés témája.

E témakört, a személyiség válságát középpontba állítva *Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés* c. monumentális lélektani regénye ábrázolja legmélyrehatóbban. *Mihail Bahtyin* orosz irodalomtudós *Dosztojevszkij* ezen regénye alapján dolgozta ki a polifonikus regény elméletét, mely által a *Bűn és bűnhődés* prózapoétikai szempontból is újszerűnek tekinthető az irodalomban (*Bahtyin*, 2001). Az *Újvilág* c. dráma *Dosztojevszkij Bűn és bűnhődésének* egy modern olvasatát teszi lehetővé a kilencvenes évek Magyarországon, úgy, hogy közben maga a regény és annak szerzője is több ponton felsejlik a drámában. A két műalkotás közös jegyei közé tartozik a polifonikusság megléte, a művek által felvetett alapkérdések hasonlósága, pl.: Áthághatók-e a társadalmi együttélésből

fakadó erkölcsi normák?³ Milyen kitörési lehetőségei vannak a társadalmi kötöttségek szorításától szenvedő fiatalnak? Hogyan függ össze a bűn és bűnhődés? Leküzdhető-e a bűntudat? A következő fejezetekben e kérdések mentén mutatunk rá a művek párhuzamos olvasatának lehetőségeire.

Pass Andrea: *Eltűnő ingerek és más színdarabok*

Pass Andrea (1979) színházi emberként igen érzékenyen reagál a nemzedékünket érintő ontológiai dilemmákra. Magabiztos tájékozottsággal barangol különböző generációk érzelmvilágában, szövegei pontos lélekrajzai az élet egyes szakaszaira jellemző pszichoszociális létkérdéseknek, különös tekintettel a gyermekek, (kis)kamaszok és a fiatal felnőttek szövevényes világára. Ezt nem csupán legutóbbi rendezésének⁴ témaérzékenysége támasztja alá, mely a koronavírus járvány társadalmi feszültségekkel telített időszakát viszi színpadra a fiatal generáció szemszögéből, hanem első önálló drámakötetének miliője is. Az *Eltűnő ingerek és más színdarabok* (2021) olvasva mintha fejlődéslelektani esettanulmányokat elemeznénk, amelyek a mai fiatalság identitáskeresésének stációit illusztrálják. A kötet öt válogatott drámát tartalmaz a szerző eddigi életművéből, melyek önálló alkotások, együtt olvasva őket azonban felsejlik a szerző egységisége a dinamikus párbeszéddek és aprólékosan kidolgozott jelenetek mögött.

Jelen tanulmány nem vállalkozhat e színdarabok mindegyikének kimerítő elemzésére, ugyanakkor érdemes kiemelni a kötet egységiségét a kortárs magyar irodalmi kánonban. *Vilmos Eszter* recenziójának meghatározó része a *Pass*-drámaszövegek visszatérő motívumainak csokorba gyűjtése: a karnevalizáció, a (mentális) betegségek vagy az írás mint a figurákra jellemző önkifejezési forma, amelyek a drámavilágok jellegzetes rekvizitumaiul szolgálnak. Történetei a rendszerváltás utáni Magyarországon játszódnak, melyekben a szerző „nemcsak hogy nem riad vissza az aktuális és az ország közelmúltját meghatározó társadalmi problémák tárgyalásától, de előtérbe állítja azokat, és dialógust kezdeményez róluk” (*Vilmos*, 2021, 721. o.). Hősei legtöbbször fiatalok, akiknek sorsát szülei, tanáraik vagy kortársaik patológias magatartásformái határozzák meg.

A kötet nyitódarabjában (*Napraforgó*, 2016) egy személyiségzavaros anyuka s egy érzelmileg elhanyagolt kiskamasz lány, Janka viszonyán keresztül bontakozik ki a cselekmény. A drámában a napraforgó többféle szimbolikus értelemben van jelen: egyrészt a szó negatív jelentésében használt jelzőként, amit az anya karaktere illusztrál,

³ Az eredeti címben (Presztuplenyje i nakazanyije) a „presztuplenyje” elsődleges jelentése „áthágás”, másodlagos jelentése „bűntény, büntett, bűncselekmény”.

⁴ *Hangosan lépek és visszhangzik az Oktogon – Z generációs pandémia paradigma*. Ösbemutató: 2021. szeptember 5. 19 óra, Három Holló Kávézó.

aki mindig aszerint cselekszik, ami a többségnek, a külvilágnak tetszik, a látszatra ad. Másodsorban a tízéves Jankát reprezentálja, aki anyja cselekedetei miatt keresi a fényt és a menekvést a sötétség világából. A darab az általános iskolai ballagással zárul, amikor is Janka képtelenné válik elszavalni azt a verset, melyben köszönetet kell mondani a szülőknek a gondoskodó támogatásért, s a záróképben rajta kívül mind együtt éneklük a „Napraforgók, kis virágok, napsütésben érő álmok” szövegű dalt.

A könyv utolsó darabja, az *Eltűnő ingerek* (2018), a kötet címadójaként nyelvi-poétikai szempontból is újszerűséget hordoz, hiszen a szöveget az agyvérzésen áteső Endre észlelésén keresztül szerkeszti:

Tényleg, Endrus! Szólj ám, ha túl gyorsan mondom, ha nincs mit követni! (*fokozatosan felgyorsul a beszéde*) Olvastam ezt a betegséget, utána beszélek, és hát nagyon érdekes dolgokat, hogy egy másik dimenzió lehetsz, aki nem vagy, eltűnhetsz hirtelen, teljesen elesett selejt lett, ami lettél, közepesen idegen, van, aki már eleve, például én, leszek a hülyeséged, egyáltalán nem lehet, amit érteni, szólj, ha túl, ha gyors, ha halk, ha hadarok, ha úszom a ködben, ha faszág az egész... (ismét normál tempóban) Istenem! Szeret téged a Jóisten, Endre! (*Pass*, 2021, 269. o.)

Az idézetben látható az a nyelvi megoldás, ahogyan az agyvérzést elszenvedő Endre számára összerosódnak a szavak és a mondatok, s képtelen lesz értelmezni a körülötte lévők mondanóját. A szöveg olvasása közben felidéződhet bennünk *Eugène Ionesco A kopasz énekesnő* (1948) c. abszurd drámája, mely a műfaj egyik reprezentánsaként a nyelvi tradíciókkal szembenelő eszközöket használta a nyelv kiüresedtségének érzékeltetésére, s az értelemképzés helyett a vokalizás vált benne hangsúlyossá. *Ionescónál* azonban ez egészen más célt szolgált: a nyelvfilozófiai szkepszis meghatározottságát és a logocentrikus gondolkodás megkérdőjelezését, hiszen a nála jelen lévő poétikai és nyelvi újszerűséget a világkép transzformációja hívta életre. Hasonlóan újszerű poétikai-stilisztikai megoldás volt *José Saramago* 1995-ös *Vakság* c. regénye, melyben a központosítás hiánya, a párbeszéd folyószöveggé történő írása a befogadás folyamatát széttörve a befogadói látás – s ezáltal az észlelés – összezavarásával kényszerít arra, hogy a regényben megjelenített, fehér vakságban szenvedő emberek percepciójához hasonlót élhessünk át. *Pass Andrea* szövege és az említett *Saramago*-regény esetében egy tematikai kapcsolatot is felfedezhetünk, hiszen egy érzékszervi képesség elvesztése az *Eltűnő ingerekben* is jelentésképző funkcióval bír a 15 éves Nóri iskolai feladatában.

Pass Andrea drámaszövegeiről – a nemrégiben történt publikálás okán némiképp érthető módon – átfogó irodalomtudományi értelmezés mind ez ideig nem született, ugyanakkor a kötet megjelenése által az irodalomkritika és a (fiatal) olvasók körében egyaránt szélesebb befogadói réteget érhet majd el.

Polifonikusság és intertextualitás: a Bűn és bűnhődés és az Újvilág egy lehetséges olvasata

A bahtyini polifonikus regény elmélete megkerülhetetlen *Dosztojevszkij* tárgyalásánál, s a *Bűn és bűnhődés* értelmezésének egyik sarokköveként kell tekintenünk *Bahtyin* azon megállapítására, mely szerint a műben különböző eszmék futnak egymás mellett (*Bahtyin*, 2001). Az ezekhez való viszonyulás alapján dönthetjük el, hogy az adott szereplő milyen értéket képvisel, a narrátor pedig semmilyen tekintetben nem privilegizál, feladata csupán ezeknek az eszméknek a pontos ábrázolása. E többszólamúság, polifonikusság az egyik kapocs a *Bűn és bűnhődés* és az *Újvilág* c. dráma között, hiszen míg *Dosztojevszkij*nél Raszkolnyikov elméletén keresztül kaphatunk betekintést a közönséges és nem közönséges emberek szembeállításának etikai dilemmáiba, addig az *Újvilág*ban neonáci elméletek szövik át a dramaturgiát. Ezen eszmék morális megítélése mindkét műben teljes egészében az olvasóra hárul. A befogadás folyamata nem zárul le az olvasás befejeztével, hiszen ezeknek az erkölcsi érték kategóriáknak a feldolgozása, továbbgondolása kitágítja a mű értelmezési horizontját. Ebben a továbbgondolásban, „helyrebillentésben” nyújthat segítséget a szövegolvasást követő csoportos foglalkozás, ahol lehetőség nyílik ütköztetni a véleményeket, formába önteni az olvasmányélményhez kapcsolódó gondolatokat.

A művek komparatív elemzésének másik aspektusa a tematikus összefüggés és az ebből adódó intertextuális allúziók, amelyek könnyen felfedezhetővé válnak *Pass Andrea* szövegében. Ebből adódóan és egyéb okok miatt sem állíthatjuk, hogy a két alkotás művészi-esztétikai, recepciótörténeti szempontból hasonló érdemeket tudhat magáénak. *Pass Andrea* szövegében a különböző *Dosztojevszkij*-intertextusok sok esetben túl szándékoltan, mintegy kívülről „művileg” bevitt elemként lépnek csak be a dramaturgiába. Megidéződik ugyan a regényvilág, de nem illeszkedik szervesen és következetesen a konfliktusalakításba, a karakterek jellemformálásába vagy a dráma megoldásába. Az alkotás ezen aspektusait azonban nem kívánjuk részletesebben elemezni, hiszen e tanulmány nem a szöveg művészi-esztétikai értékét hivatott megítélni, hanem a két szöveg párbeszédbe lépésének pedagógiai-módszertani vonatkozásai felől közelíti meg a művek kapcsolatát.

Dosztojevszkij regényében a főhős, Raszkolnyikov, konfliktusba kerül önmagával és az őt körülvevő valósággal. Jogot és filozófiát hallgató egyetemistaként igen művelt és tájékozott, a világ működéséről konkrét meggyőződéssel rendelkezik, a korabeli orosz társadalmi rendszert éles kritikával illeti, a társadalmi különbségek okai foglalkoztatják. (E tekintetben nagyon hasonlít hozzá az *Újvilág* Áronja, akit nem melleleg nagyon érdekelnek az államelméletek, és fejből idézi a *Bűn és bűnhődés* sorait.) Raszkolnyikov lázad a társadalmi korlátok ellen, szabadságát az egyéni létében keresi. Kidolgoz egy elméletet, amelyben osztályozza az embereket; ez a biopolitikai-eugenikai vonatkozású elmélet a napóleoni hatalomeszmén alapszik, és ilyenformán *Dosztojevszkij* az elsők

között reprezentálja ezt az irodalomban. Raszkolnyikov szerint a történelem folyamán bebizonyosodott, hogy vannak sokra hivatott, nagyra született, kiemelkedő sorsú emberek; ezek hadvezérek, politikusok, művészek, akik nem mérhetők a tömeg mércéjével, mert ők viszik előre a történelmet. Számukra az is megengedett, hogy áthágják a törvényt, hiszen nem közönségesek. A felsőbbrendű ember a napóleoni embertípus, aki azért teremtetett a világra, hogy nagy dolgokat vigyen véghez. A *Napoleon* típusú embernek joga van ahhoz is, hogy a társadalom számára haszontalan „tetveket” elpusztítsa. Ők a közönséges emberek, akiknek egyetlen feladatuk a fajfenntartás, minden más szempontból feleslegesek a társadalom számára.

Raszkolnyikov nem elégszik meg azzal, hogy elméletében felállította a társadalom kétosztatúságát; meg kell bizonyosodnia róla, hogy ő maga is a felsőbbrendűek, napoleonok osztályába tartozik, ezért megöli házvezetőnőjét, és egy szerencsétlen egybeesés miatt annak hűgát is. A regény Raszkolnyikov pszichikai összeomlásán keresztül ábrázolja a bűnt követő bűnhődés elkerülhetetlen folyamatát, amelyen nem tud felülkerekedni saját elméletébe vetett hitének töretlensége sem: „a végrehajtásban a lehető legnagyobb igazságosságra törekedtem, latolgattam, számolgattam: kiszemeltem az összes tetvek közül a leghaszontalanabbat [...]” (*Dosztojevszkij*, 2004, 322. o.).

Raszkolnyikov nevének jelentése (raszkol: szakadás, hasadás) *Dosztojevszkij* művében a legtöbb értelmezésben két szempontból vált meghatározóvá. Egyrészt felidézi az 1656-os oroszországi egyházszakadást, másrészt pedig a gyilkosságot követően személyiségének, pszichéjének szétzúzóására utal. *Pass* szövegében ez a jelentéskör további elemekkel bővíthet, hiszen Raszkolnyikov személyisége háromfelé szakad, Kata, Robi és Áron jellemében ölt testet. Egyikük sem képviseli tisztán a raszkolnyikovi szemléletet a drámában, az irodalomtörténet egyik legösszetettebb jellemének csupán egy-egy tulajdonságát viszik színre.

Az *Újvilág* főszereplőjét, a 16 éves Katát szülei válása idején ismerhetjük meg. A lány a történet során több alkalommal a közönséghez szól, az életével kapcsolatos rövid összefoglalókat, értelmezéseket közöl, amelyek fokozatosan tárják fel múltbéli sérelmeit és őszinte érzéseit az aktuális történésekkel kapcsolatban. A cselekmény kezdetén tárgyilagos monológjában említi, hogy szüleit sosem hallotta veszekedni, látszólag kiegyensúlyozott családi életet éltek, „nem voltak útban egymásnak” (*Pass*, 2021, 143. o.). Később azonban kiderül, hogy ez a „kiegyensúlyozottság” az apa szabadelvűségének apátiás magatartásformájából ered. Kata elmeséli, hogy az apja „[f]olyton fülhallgatóban járkált a lakásban” (170. o.), s hiába szóltak hozzá, nem hallotta meg, nem foglalkozott a családjával; csak akkor lehettek ott mellette, ha szüksége volt valamire. Kata az apa magatartását kora társadalmára vetíti ki: „nemcsak ő él így ebben az országban, függetlenül. A rendszerváltás látszatszabadságában, ami mindennél fontosabb nekik, még a családnál, a haza szereteténél is” (170. o.). Ez a szabadelvűség – mely az egymás iránti tolerancia fontosságát hangsúlyozza – képezi a dráma egyik eszméjét.

A történet kezdetén Kata gördeszkás cipőt, bő nadrágot visel, rapzenét hallgat, és náci-knak nevezi azokat az acélbetetés bakancsot és bomberdzsekit hordó fiúkat, akikkel a szülei válását követően, az édesanyjával történő panelba költözésük idején találkoznak a lakóház folyosóján. Később barátságot köt a fiúkkal, s ennek hatására ő maga is úgy kezd öltözködni és gondolkodni, mint Robi és Áron.

Robi az új lakók beköltözését megkönnyítendő, készségesen felajánlja segítségét számukra, és figyelmezteti is őket, hogy ne hagyják a narancssárga biciklit a ház előtt, mert sok a lopás a környéken, amióta megnőtt a munkanélküliek száma (a biciklinek később még lesz jelentősége a történetben). Robi és Raszkolnyikov jelleme nem pusztán neveik kezdőbetűjének azonosságában lesz közös, hanem abban is, hogy mindketten egy eszme nevében cselekszenek. Céljuk azonban eltérő: Raszkolnyikov számára az a tét, hogy bizonyítsa, ő is a felsőbbrendűek közé tartozik, míg Robi már önmagára alapvetően felsőbbrendű pozícióból tekintve akar igazságot tenni egy kisebbségi csoporthoz tartozó emberrel szemben. Robi tettének indíttatása azonban meglehetősen kis fajsúlyú, illetve kisszerű Raszkolnyikovéhoz képest: kicsinyes bosszújának hátterében Kata biciklijének ellopása áll, amelynek tettese nem egyértelműen azonosítható. E tekintetben Robi karaktere felszínes, igen messze áll a raszkolnyikovi figurától, csupán az eszme és az ebből fakadó tett köti össze őket.

Áron, Robi barátja, egy Katától néhány évvel idősebb egyetemista, politikai antropológiát tanul, érdeklődik az államelméletek iránt, jól ismeri *Dosztojevszkij* életművét. Áron életkora és érdeklődése alapján mutat hasonlóságot Raszkolnyikovval. Levelezőn végzi az egyetemet, hogy mellette tudjon dolgozni édesanyja eltartása érdekében (apja meghalt). Áron fejből idézi *Dosztojevszkij Bűn és bűnhődésének* sorait: „a kezünkben tarjuk a sorsunkat, és minden kicsúszik belőle. Érdekes, hogy mitől fél a legjobban az ember. Az új lépéstől. Az új lényeges szótól” (153. o.). Ez a gondolatmenet bontakozik ki később, a Robi, Áron és Kata által létrehozott, nacionalista szemléletű *Újvilág* c. internetes honlap koncepciójában is, melynek célkitűzése a „Nagy-Magyarország” és a „Vesszen Trianon!” szellemiségének hirdetése, hiszen „[a]z egyén sorsa a nemzet sorsa is” (171. o.). Áron és Robi a magyarországi áldemokráciát teszik felelőssé saját sorsuk kilátástalanságáért, egy nagyobb jó elérése érdekében akarnak cselekedni. Az általuk képviselt eszme a dráma végén bontakozik ki a legradikálisabban, miután Robi életveszélyes állapotba juttatott egy környékbéli roma fiút Kata biciklijének felételezett ellopásáért. Az a történetből nem derül ki, hogy valójában ő lopta-e el a biciklit (csak annak a csengőjét látták a lakóházbéli Sárköziék kislányának a kerékpárján), Robiék ennek ellenére úgy gondolják, valakinek felelnie kell a tettért. A fiúk tehát „bűnbakok kijelölésében, kisebbségi csoportok elleni gyűlöletben keresik a megoldást” (*Pressburger*, 2019, o. n.). Kitervelik, hogy videóra veszik a folyamatot, ahogyan számonkéri a családot a lopásért, és megtorlás gyanánt felrakják az *Újvilág* nevű honlapjukra. Mielőtt azonban ez megtörténne, „[h]irtelen egy nagy csattanás hallatszik az utcáról”

(Pass, 2021, 195. o.), a következő pillanatban pedig már Robi és Áron a rendőrségi tanúvallomásukat egyeztetik az önvédelemre építve hamis érveiket.

Később kiderül, hogy a fiú életveszélyes állapotban van a kórházban, Kata pedig rájön, hogy ezután semmi sem lesz olyan, mint azelőtt. Nem pusztán amiatt, mert bűnrészes volt egy erőszakos cselekvésben, hanem azért is, mert közvetlenül ez előtt az eset előtt tudta meg, hogy a szülei – s ezáltal ő is – zsidó származásúak:

- Kata** Ti nem éreztek büntudatot?
Áron Nem.
Kata Tényleg?
Áron Miért kéne, hogy érezzünk egy cigány miatt? Reményt adtunk az embereknek, hogy újra biztonságban élhetnek. (199. o.)

Kata felismeri, hogy egy olyan eszmének az alattvalójává vált, amely nem pusztán ártatlan emberek meglincselésére ad felhatalmazást követőinek, hanem saját felmenőinek múltján, családjának egész élettörténetén rajta hagyta lenyomatát. A három szereplő közül Kata lesz az egyetlen, aki eljut az erőszakos tett jogosságának megkérdőjelezéséig, általánosságban a büntudat érzéséig (ez azonban már korábban is jelen volt az életében). Az viszont nem válik egyértelművé, hogy ez a belátás valóban abból fakad-e, hogy képes volt átértékelni Robi tettének erkölcsi megalapozottságát, vagy abból, hogy családjá múltjának feltárását követően felismerte saját magát az általuk képviselt eszméből fakadó áldozatszerepben.

Kata és az édesanyja elköltözésekor, amikor dobozaikat pakolják be a negyvenöt négyzetméteres albérletbe, a következő szerzői utasítás olvasható: „Az Anya pakol, Kata ráül az egyik dobozra. Ez a doboz az előadás végéig többször útban lesz” (145. o.). A doboz végig a színen van, de nem tudjuk, hogy mit tartalmaz, s csak az utolsó jelenetekben derül rá fény, hogy a nagymama fogolytáborban írt naplóját rejti. E tekintetben a doboz jelenléte szimbolikus, a család transzgenerációs traumájának reprezentációja, a lezárt és elhallgatott múltat jelképezi, amely a doboz felbontásának gesztusával Kata számára is hozzáférhetővé válik.

A példákban jól látható, hogy az ideális családmóddal egyik szereplő életében sincs jelen, mindhárom fiatalnak napi szinten szembe kell néznie az ebből fakadó nehézségekkel. Kata esetében „irreleváns, hogy konkrétan mit hallgattak el a szülők Kata elől és miről hazudtak neki (a származásával, az apa szeretőjével vagy épp az ékszerteknős különös nemváltásával kapcsolatban), ha egyszer hazudtak neki és elhallgattak előle dolgokat” (Pressburger, 2019, o. n.). Nem véletlen, hogy a lány hétköznapjait a folyamatos büntudat érzése határozza meg:

- Kata** Miért bűn az, hogy nem házasodtak össze?
- Áron** Azt mondtam, hogy bűn? Vannak bűnök, amik egyértelműen azok. Lopás, hazugság, hazaárulás, gyilkosság. Más esetben, ami nem ilyen egyértelmű, csak egy ember tudja, hogy bűn-e, amit csinált vagy sem. Az, aki elkövette. Ha neki büntudata van, biztos lehet benne, hogy rosszat csinált.”
- Kata** Akkor én nagyon sok rosszat csinálhattam mostanában. Nálam ez ilyen állandó állapot.
- Áron** Nem kéne mindig a Bűn és bűnhődést olvasni. (163. o.)

Az idézett rész első szakaszából kiderül, hogy melyek azok a tettek, amelyeket Áron bűnnek tekint, ugyanakkor a fentebbi szövegrészlet („Miért kéne, hogy [büntudatot] érezzünk egy cigány miatt?”) alapján az is egyértelmű, hogy saját elveit és tetteit képtelen kellő kritikával szemlélni. Ezzel együtt a drámában „az egyes figurák ellentétes szólamai egyenrangúak, az egymással ütköző eszmerendszerek közül egyik sem diadalmaskodik, ami nagy terhet ró a befogadóra, hiszen saját morális alapállása mentén maga kénytelen dönten, melyik oldalra áll, ha egyáltalán képes egy ilyen döntést meghozni” (Pressburger, 2019, o. n.). A családi múlt megismerése után az apa szabadságelvűsége is új megvilágításba kerül, önvizsgálatra készíti a befogadót, ugyanakkor apaként ezek tudatában sem tűnik fel jobb színben előttünk.

A dráma keretes szerkezetű: az életvonal megrajzolásának problematikájával indul és zárul a cselekmény. Kata a történet elején kifejti, hogy korábban egy iskolai feladatban életvonalat kellett rajzolniuk, és kis vonalakkal kellett jelölni rajta a nagyobb eseményeket. E feladat során kiderült, hogy nem igazán történt az addigi életében semmi számottevő. Ha azonban most, 1998-ban kellene megrajzolnia az életvonalát, ez év decemberét egy vastag vonallal jelezné, és más színnel folytatódna. Katának több traumát kell egyszerre feldolgoznia: szülei válását, az apja részéről tapasztalt teljes érzelmi elhanyagolást, azt, hogy felmenőiről kiderült, hogy zsidó származásúak, s hogy bűnrészes volt egy roma fiú életveszélyig fajuló bántalmazásában.⁵ A keretet a történet végén az a felismerés adja, hogy Kata ezen traumákkal való szembenézése olyan mértékű identitásválságba sodorja a lányt, amely nem teszi lehetővé számára az életvonalának folytatását: „Nem azért, mert nem akarok élni, hanem mert amit eddig lerajzoltam, az nem az én életvonalam. Nem tudom, hogy kié. Szóval most rajzolhatnék egy másikat, de fogalmam sincs, hogy milyen. Nem tudom, hogy mi volt ezelőtt, vagy hogy mi lesz ezután” (Pass, 2021, 200. o.). Az az állandó büntudat, amely a történetben végigkísérte Kata mindennapjait, itt teljesebbé válik és válik fojtogatón nyomasztóvá,

⁵ A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy a fiú túlélte-e a bántalmazást.

s egy oly mértékű kiábrándultságérzéssel párosul, amely aligha lesz leküzdhető számára. Az Újvilág, amelyről korábban álmodott, nem azt tartogatja, amit elképzelt.

A dráma zárójelenetét érdemes lehet összehasonlítani a *Bűn és bűnhődés* záróbekezdésével: „De itt már új történet kezdődik. Egy ember fokozatos megújulásának, fokozatos újjászületésének története. *Ahogy átmegy egyik világból a másikba, megismeri az előtte addig ismeretlen valóságot* (kiemelés: D. N.). Ez új elbeszélés témája lehetne – de a mostani itt véget ér” (*Dosztojevszkij*, 2004, 646. o.). Ebben lesz közös Katának s az általa oly szívesen olvasott regény főhősének, Raszkolnyikovnak a sorsa: mindkettejük „ismeretlen valóságát” a múltból táplálkozó büntudat érzése határozza meg.

Összegzés

E tanulmány szerzője arra tett kísérletet, hogy megvizsgálja két korszak eltérő műfajú irodalmi alkotásainak tematikus és intertextuális kapcsolódási pontjait, és szövegrészek elemzésén keresztül rámutasson a két alkotás párhuzamos olvasatának lehetséges aspektusaira.

Pass Andrea drámája olyan problémákat állít középpontba, amelyek sok fiatal életében lehetnek jelen (pl. szülők válása, a barátkozás nehézségei, a kiegyensúlyozatlan szülő-gyermek kapcsolatok hátterében rejtőző indokok stb.), így a középiskolás olvasók könnyen alakíthatnak ki párbeszédet a szövegben felvázolt határhelyzetben lévő figurákkal. A drámaszöveg nyelvezete olvasmányos, a fiatal korosztály számára jól értelmezhető. A szerző a bűn és bűnhődés témakörét egy olyan hétköznapi történetbe ágyazva tárja az olvasó elé, amelynek szereplői akár mi magunk is lehetnénk, és rávilágít arra, hogy a büntudat érzése hányféle módon lehet kihatással egy kamaszlány identitására, önképére, személyiségére. A történetben elkövetett gyűlöletbűncselekmény számos megtörtént esetet is eszünkbe juttathat az elmúlt évek hazai híreiből, de a nem várt fordulat a származás leleplezéséről az aktualitásoktól függetlenül is elgondolkodtatja az olvasót, és érdekes színezetet ad a szövegben felbukkanó eszméknek.

Az intertextusokkal átszőtt szövegvilág tette lehetővé a *Bűn és bűnhődés* releváns vonatkozásainak tárgyalását. Ahogyan fentebb is kitértünk rá, az intertextusok nem minden esetben illeszkednek szervesen a passzi textusba, a szövegösszefüggések néhol nem válnak kellően definiálttá, azonban a karakterek és a művekben megjelenő eszmék összehasonlítására alkalmassá teszik a szöveget. A foglalkozástervben a drámában felvetett kérdések megvitatása készíti elő az utat a raszkolnyikovi karakter részletesebb kibontásához és a főszereplő elméletéről szóló diskurzusokhoz.

A bűn és bűnhődés az irodalom archetipikus témájaként számos alkotásban megjelenik a középiskolai irodalomoktatásban, ennél fogva alkalmas lehet arra, hogy több szöveg együttes interpretációján, összehasonlításán keresztül közösen gondolkodhassanak

a tanulók erről a témáról. Az *Újvilág* a maga didaktikus és jól felépített dramaturgiájával, a *Bűn és bűnhődés* pedig művészi-esztétikai-irodalmi egyediségével járulhat hozzá különböző szimbolikus értelemvilágok teremtéséhez és feltárásához, az ezen keresztül önmegismeréshez. E tanulmányban egy erre vonatkozó alternatívával találkozhatott az olvasó, melyhez a foglalkozásterv módszertani ötletei további szempontokat kínálnak.

Foglalkozásterv

1. óra: A kilencvenes évek Budapestje (ráhangolódás: a téma felvezetése)

A *Fortepan*ról letöltött képek, az azokról való beszélgetés bevezethet a dráma világába és hangulatába, és lehetőséget biztosíthat arra, hogy a dráma cselekményidejének történelmi, politikai, ideológiai háttéréről, vonatkozásairól essen szó.

Frontális beszélgetés:

- Nézzétek meg az alábbi képeket! Milyen hangulatúak, milyen világot mutatnak be?
- Szívesen élnéltek-e ebben a korban? Miért, miért nem?
- Történelmi tanulmányaitok alapján mit tudtok erről az időszakról? Mik történtek a '90-es években Budapesten?

Négyfős csoportokban a következő kérdések feldolgozása:

1. Melyik képhez a cselekmény mely mozzanatát, mely szereplőket tudnátok hozzárendelni? Érvelés és vita.
2. Keressetek a drámában olyan szövegrészleteket, amelyek e korszaknak a politikai, társadalmi helyzetére utalnak!
3. Milyen összefüggés van e helyzet és a szereplők sorsa között?
4. Keressetek olyan részleteket az *Újvilág* című műből, amelyek a környezet bemutatását, leírását láttatják! Például:
 - » „egy panelház negyvenöt négyzetméteres albérletében tölthetjük, kettesben” (143. o.)
 - » „Kurva magasan van ez a tizedik” (144. o.)
 - » „az nem azt jelenti, hogy költözzünk a dzsuvába” (145. o.)
 - » „Kurvára nincs itt hely semminek” (145. o.)
 - » „Csak félig panel, [...] a fele téglából van” (145. o.)
 - » „A ház mögött van egy közért, két tömbbel arrébb egy videotéka, és egy kozmetika is van itt az egyik garázsban” (148. o.)

2. óra: A dramaturgia és a karakterek (jelentésteremtés)

Három csoport dolgozik együtt egy-egy szereplő jellemének kidolgozásán, majd az óra végén prezentálnak.

1. feladat:

- Kata
 - a) jellemtérkép megrajzolása
 - b) kapcsolati háló megrajzolása
 - c) Mit szeret olvasni Kata? Mit gondolsz, miért áll hozzá közel ez a mű?
 - d) Mit gondolsz, miért barátkozik Áronnal és Robival?
- Robi
 - a) jellemtérkép megrajzolása
 - b) kapcsolati háló megrajzolása
 - c) Milyen elvei vannak Robinak?
- Áron
 - a) jellemtérkép megrajzolása
 - b) kapcsolati háló megrajzolása
 - c) Mit tanul az egyetemen?

Közös feladat:

- Újvilág
 - a) Hogyan kapcsolódik a cím a történet elemeihez?
 - b) Hányféle értelemben jelenik meg az Újvilág jelentés a drámában?

2. feladat:

Segítsünk Katának megrajzolni az életrajzát!

Ahogy arra a tanulmányban is utaltunk, a történet Kata lelki válságával végződik. A lány úgy érzi, a történet után nem képes megrajzolni életrajzát. Közös táblai jegyzet megalkotásával vázoljuk fel Kata életrajzát azok alapján a cselekménymozzanatok alapján, amelyek a drámából kiderülnek!

Vita

Melyik volt az az esemény Kata életében, amely folyamatos büntudat érzését okozta számára? Jelöljük be az életrajzon, és a szövegből vett állításokkal igazoljuk!

3. óra: Bűn és bűnhődés (jelentésteremtés)

Frontális munka

- Gyűjtsetek olyan irodalmi és filmes példákat, melyekben a bűn és bűnhődés áll a középpontban!
- Hogyan jelenik meg a bűn és bűnhődés témaköre az Újvilág c. drámában?
- Melyik az az orosz szerző, akinek neve és művei a cselekmény több pontján elhangzanak?

Csoportmunka – Szövegrészletek összehasonlítása

Az előző alkalommal a jellemek megbeszélése kapcsán szóba került már a rasszizmus, ami erőteljesen kapcsolódik a diszkrimináció fogalmához. Ez alkalommal azt fogjuk megnézni, hogy Dosztojevszkij művében hogyan jelenik meg az emberek közötti megkülönböztetés.

Hasonlítsátok össze Raszkolnyikov elméletét Robi és Áron elméletével!

A „Kerekasztal-körforgó” módszer szabályainak megfelelően, csoportban dolgozva töltsétek ki a táblázatot!

A feladat megoldásainak megbeszélése a csoportmunka után frontálisan történik.

	Raszkolnyikov elmélete	Robi és Áron elmélete
Kikre irányul?		
Mi az alapja?		
Milyen tettet hajtanak végre az elmélet próbájaként?		
Milyen kihatással van ez a tett a szereplők életére?		
Mi az elméletből fakadó tett büntetése?		
Hogyan jelenik meg a bűnhődés a szereplők életében?		

Az elkészült táblázat alapján fogalmazz meg egy lényeges hasonlóságot és egy különbséget az elméletek között!

Hasonlóság

Különbség

Ehhez a feladathoz a két alkotás szövegének ismerete szükséges. Segítségképp néhány szövegrészletet adhatunk meg:

Szövegrészlet a *Bűn és bűnhődés*ből:

„Arról van szó, hogy Raszkolnyikov úr ebben a cikkében mintegy kétfelé osztja az embereket: közönségesekre és nem közönségesekre. A közönséges ember legyen engedelmes, annak nincs joga áthágni a törvényt, mert ő, ugye, közönséges ember. A nem közönséges viszont joggal elkövethet mindenféle bűnt, és így is, úgy is megszegheti a törvényt, éppen, mert nem közönséges... Így mondja, igaz? Vagy tévedek?

- Lehetetlen! Ilyet nem mondhattál! – mormogta megrökönyödve Razumihin.

Raszkolnyikov megint mosolygott. Rögtön látta, miről van szó, és hogyan akarják sarokba szorítani. Pontosan emlékezett a cikkére, és elfogadta a kihívást.

- Én nem egészen így mondom ott – kezdte egyszerűen és szerényen –, bár elismerem, hogy majdnem híven tolmácsolta a gondolatomat, sőt, ha úgy tetszik, tökéletesen híven... – tüntető kézséggel ismerte el, hogy «tökéletesen híven» – de van egy kis különbség mégis: én egyáltalában nem állítom, hogy a nem közönséges ember okvetlenül mindenféle gaszágot tartozik és köteles elkövetni, mint ahogyan ön mondta. Nem is hiszem, hogy a cenzúra ilyen cikket átengedett volna. Én csak felvetem a gondolatot, hogy a nem közönséges embernek joga van, illetőleg persze, nem hivatalos joga – de joga van lelki ismeret-furdalás nélkül átlépni bizonyos akadályokon, de csak az esetben, ha eszméjét,

talán az egész emberiség számára üdvös eszméjét másképpen megvalósítani nem tudja. Azt méltóztatott mondani, hogy a cikkem nem világos. Kész vagyok megvilágítani, amennyire tudom. Azt hiszem, éppen ezt várja tőlem... ugye, nem tévedek? Hát kérem, én azt mondom: ha Kepler vagy Newton felfedezését a körülmények különös alakulása folytán másképpen nem ismerhette volna meg a világ, mint egy, vagy tíz, vagy száz, vagy nem tudom, hány ember feláldozása árán, mert azok gátolták, útját állták, akkor Newtonnak joga, sőt kötelessége lett volna eltávolítani ezt a tíz vagy száz embert, hogy felfedezése az emberiség közkincsévé lehessen. Amiből egyáltalán nem következik, hogy Newtonnak joga volt leütni, akit akart, aki éppen szembejött vele, vagy hogy lopni járhatott volna a piacra. Továbbá, úgy emlékszem, azt is kifejtem a cikkemben, hogy az emberiség jótevői és előrevivői, a legrégebbiek csakúgy, mint az újabbak – Lükurgoszok, Szolónok, Mohamedek és Napóleonok –, mind egytől egyig törvényszegők voltak, már csak azért is, mert új törvényt hoztak, és így lerontották a régit, amelyet az egész társadalom az ősoktól maradt szent hagyományként tisztelt, és nem riadtak vissza a vérontástól sem, ha csakis így, vér (mégpedig néha teljesen ártatlan, az ősi hagyományokért hősieken ontott vér) árán tudtak célt érni. Igen figyelemreméltó, hogy az emberiség jótevői, előrevivői nagyrészt félelmetes vérontók voltak. Szóval arra az eredményre jutok, hogy nem is csak a nagy ember, de mindenki, aki a rendes kerékvágásból csak egy kicsit kimozdul, tehát jóformán minden olyan ember, aki valami kis újat tud mondani – természete szerint szükségképpen törvényszegő, kisebb-nagyobb mértékben, persze. Másként nem tudna kimozdulni a kerékvágásból. És megmaradni benne, éppen természeténél fogva, ugyancsak nem képes, szerintem nem is szabad neki. Szóval, mint látja, voltaképpen nem is különösebben új a gondolat, ezerszer leírták, ezerszer olvastuk. Ami azt illeti, hogy az embereket közönségesekre s nem közönségesekre osztom, hát ez, elismerem, egy kicsit önkényes, de hiszen pontos számokhoz nem ragaszkodom. Csak a fő gondolatban hiszek, vagyis abban, hogy emberek a természet törvénye szerint általában két fajtára oszlanak. Egyik az alsóbbrendűek (közönségesek) fajtája, úgyszólván nyersanyag, amely csak arra való, hogy szaporodjék, és magához hasonlókat hozzon létre, a másik az igazi embereké, akiknek adottságuk, tehetségük van arra, hogy újat mondjanak a maguk környezetében. Van aztán végtelen sok alosztály is, persze, de a két fő fajta elég élesen különválnak. Az első fajta, vagyis a nyersanyag általában csupa természete szerint konzervatív ember, rendszerető, engedelmesek, és szívesen fogadnak szót. Szerintem szót is kell fogadniuk, mert ez a rendeltetésük, és az ő számukra ez nem megalázó. A másik fajta mind áthágja a törvényt, és rombol, vagy legalábbis hajlamos erre, ki-ki tehetsége szerint. Törvényszegésük természetesen, a körülményektől függően, igen sokféle. A legtöbbjük azt követeli, számtalan változatban, hogy romboljuk le a fennállót valami jobbnak a nevében. De ha eszméje érdekében hullákon át, vérben kell gázolnia, akkor önnön lelkében eldöntheti, a maga lelkiismeretére vállalhatja a vérontást – persze csak amennyire az eszme és annak méretei indokolják, ezt vegye figyelembe. Csakis ilyen értelemben beszélek a cikkemben

a bűn jogáról (mert hiszen jogi kérdésből indultunk ki). Nyugtalanúságra egyébként nincs ok: a tömeg jóformán sohasem ismeri el ezt a jogukat, lefejezi vagy felakasztja őket, és helyesen, mert így tölti be konzervatív hivatását. Viszont későbbi nemzedékeiben ugyanez a tömeg piederstálra emeli a kivégzetteket, és leborul előttük. Az első tartja fenn és sokasítja az emberiséget, a második mozgatja, és viszi a cél felé. Mindkettőnek egyforma joga van az élethez, szóval én elismerem, hogy egyenlő erős a léthez való joguk – vive la guerre éternelle! –, persze, csak amíg az Új Jeruzsálem el nem érkezik.” (*Dosztojevszkij*, 2004, 303–306. o.)

Szövegrészetek az *Újvilágból*:

1.

Anya A cigány is magyar.

Csend.

Robi Nem, ezt rosszul tetszik tudni.

Anya Ezek az emberek itt születtek Magyarországon. Itt élnek, magyar az állampolgárságuk, ugyanolyan a személyi igazolványuk, mint a tiéd, szóval magyarok.

Robi Majd Áron elmagyarázza Ági néninek.

Anya Mit?

Robi Hogy miért nem magyar a cigány. Ő ezt sokkal jobban tudja. Antropológiát tanul. (*Pass*, 2021, 151. o.)

2.

Áron Tudod mi a különbség a cigány és a pogácsa között? [...] A pogácsa nem dörömböl a kemence ajtaján. (155. o.)

3.

Robi Jó lenne, ha most már a rendőrség is megerőltetné magát kisebbségi bűnözés ügyben!

[...]

Anya Három hónapja hallgatom ezt a cigányozást, kezd nagyon unalmas lenni.

Robi Cigányoztam? Elhagyta a számat ez a szó, hogy cigány?

Anya Nem. És tudod, hogy miért nem? Legyen már bátorságod kimondani, hogy én, Csonka Kiss Róbert rasszista vagyok!

Robi Most mi történt Ági néniel?

Anya Nem mondd ki?

Robi Nem vagyok rasszista! De azt kijelentem, hogy létezik cigánybűnözés!

Anya Te rasszista vagy, kisfiam!

Robi Mert nem vagyok toleráns a bűnözőkkel szemben? (180–181. o.)

4.

Kata Ti nem éreztek büntudatot?

Áron Nem.

Kata Tényleg?

Áron Miért kéne, hogy érezzünk egy cigány miatt? Reményt adtunk az embereknek, hogy újra biztonságban élhetnek. (199. o.)

Vita

A tanulóknak a tanulmányban említett morális dilemma módszerből kiindulva olyan határhelyzetekről kell egy osztálytermi vitát rögtönözniük, amelyben szabadon elmondhatják véleményüket és álláspontjaikat. Ezt megelőzheti egy közös szabályalkotás, hogy világos legyen, ki mikor kaphat szót, mi a megadott időkerete egy megszólalásnak stb. A pedagógus itt a moderátor szerepét tölti be.

Egy példa a *Szekszárdi Júlia és Tusa Cecília* (2006) által végzett osztálytermi kísérlet alapján:

„Dávid dilemmája

Dávid és Sanyi jó barátok. Sanyi gyakran keveredik másokkal verekezésbe, de Dáviddal jól megértik egymást. Dávid elfogadta Sanyit, és Sanyi sokszor megvédte Dávidot az erősebbekkel szemben. Egy nap Dávid szemtanúja lesz, ahogy Sanyi egy fiatalabb diákot addig ütlegel, amíg az oda nem adja neki a zsebpénzét. Sanyi ezek után gyorsan elszalad a tett színhelyéről, mielőtt Dávid bármit is tehetne. Másnap azonban megjelenik a rendőrség az iskolában, és azután nyomoz, ki láthatta az esetet. A zsebpénzétől megfosztott kisdíák felismeri Dávidot, és elmondja a rendőrségnek, hogy többször látta már őt együtt azzal a fiúval, aki elvette a zsebpénzét. A rendőrség felszólítja Dávidot, hogy mondja meg a tettes nevét, különben bűnrészességgel vádolhatják. Dávid azonban elhallgatja barátja nevét.” (o. n.)

Az eset feldolgozásához adhatunk meg szempontokat, kérdéseket is.

4. óra: Kreatív alkotás (reflektálás)

A diákok választhatnak az alábbi feladatok közül, ám az óra végéig be kell fejezniük a munkát, és az elkészült produktumokat be kell mutatniuk. A munkaforma ez esetben szintén választható: a feladatok önálló, páros és csoportmunkában is elvégezhetőek. Az utolsó, reflektáló óra célja, hogy az előző órákon felmerült témákat, gondolatokat internalizálják azáltal, hogy egy saját produktum létrehozásán keresztül, nyitott végű kérdések megválaszolásával kerüljenek kapcsolatba a szövegek belső világával.

1. Írj védőbeszédet Raszkolnyikov számára! Térj ki Raszkolnyikov jellemvonásaira, társadalmi helyzetére, életkörülményeire! Ha szükségesnek látod, foglald bele az általa alkotott elméleti elgondolást is!
2. Tervezz színházi műsorajánlót *Pass Andrea Újvilág* című drámájához! A műsorajánló tartalmazza a dráma rövid összefoglalását (minél tárgyilagosabban, a dráma lényegesebb cselekményelemeit kiemelve), a bemutató helyszínét, időpontját és a darab karaktereit megformáló színészek listáját (lehetnek létező vagy fiktív színészek)! Figyelj arra, hogy a munkád az esztétikai szempontoknak is megfeleljen!
3. Készíts egy 14 szóból álló keresztrejtvényt a témakörben tanult fogalmakhoz kapcsolódóan úgy, hogy a betűket összeolvasva a *Dosztojevszkij* megoldást kapd! Figyelj arra, hogy a munkád az esztétikai szempontoknak is megfeleljen!
4. Képzeld el, hogy az *Újvilág* c. dráma máshogyan fejeződik be, mint ahogyan azt *Pass Andrea* megírta! Milyen alternatív befejezést tudnál elképzelni ehhez a történethez? Írj egy 20 fordulóból álló párbeszédet a dráma szereplőire illetve! Vedd figyelembe a műben olvasható stílusukat, gondolataikat, jellemzőiket is!
5. Képzeld el, hogy a helyi újság szerkesztőségében dolgozol, és Raszkolnyikov leleplezése után te kapod azt a feladatot, hogy interjút készíts a nyomozást vezető zseniális detektívvvel, Porfirijjel! Írj egy 10 kérdésből álló kérdéssort interjúalanyod számára!
6. A két mű egyikéből válassz ki egy tetszőleges jelenetet, és készíts egy három képkockából álló képregényt! Dolgozhatsz a füzetedben vagy online is!

Felhasznált irodalom

- Bahtyin, M. (2001): *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dosztojevszkij, F. M. (2004): *Bűn és bűnhődés*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Fűzfa Balázs (2016, szerk.): *Élményközpontú irodalomtanítás. Kreativitás, produktivitás, kultúrakezelés a digitális korban*. Savaria University Press, Szombathely.
- Kohlberg, L. (1981): *The Philosophy of Moral Development. Moral Stages and the Idea of Justice*. Harper & Row, San Francisco.
- Kovács Eszter (2019, szerk.): *A Fausttól a Szívlapáig. Kortárs könyvek a középiskolában*. Pozsonyi Pagony Kft., Budapest.
- Kusper Judit (2019): Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban. In: Kusper Judit (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban. Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Litterarum*. Líceum Kiadó, Eger. 7–17.
- Letöltés: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4545/1/Acta_LITTERARUM%28irodalom%29_2019_online.pdf (2022. 04. 01.)

- Lind, Georg (2003): *Moral ist lehrbar. Handbuch zur Theorie und Praxis moralischer und demokratischer Bildung*. Oldenburg Schulbuchverlag.
- Pass Andrea (2021): *Eltűnő ingerek és más színdarabok*. Selinunte Kiadó, Budapest.
- Pressburger Csaba (2019. 11. 05.): Gyógyír gyanánt méreg. *Színház.net*.
Letöltés: <https://szinhaz.net/2019/11/05/pressburger-csaba-gyogyir-gyanant-mereg/>
(2022. 04. 02.)
- Sipos Lajos (1998, szerk.) *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Pazu-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.
- Sipos Lajos (2006, szerk.): *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Krónika Nova Kiadó, Budapest.
- Szekszárdi Júlia és Tusa Cecília (2006): Osztályviták erkölcsi dilemmákról egy veszpremi iskolában. Az erkölcsi kompetenciák fejlesztésének gyakorlati módszere. *Új pedagógiai szemle*. 7–8. sz.
Letöltés: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/osztalyvitak-erkolcsi-dilemmakrol-egy-veszpremi-iskolaban#footnote-marker-2-1> (2022. 04. 01.)
<https://doi.org/10.58489/2836-2330/001>
- Vilmos Eszter (2021): Lépünk egyet (Pass Andrea: *Eltűnő ingerek – és más színdarabok*). *Jelenkor*. **LXIV.** évfolyam, 6. sz. 720–722.
Letöltés: https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR_21-06.pdf (2022. 04. 01.)

Jogi dokumentumok, jogszabályok

- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról